БЪЛГАРСКИ ВОЙВОДИ И
НАЦИОНАЛ-РЕВОЛЮЦИОНЕРИ

Тодор Александров е един от най-авторитетните водачи на ВМРО. Член на ЦК от 1911 до 1924 г. По време на войните 1912 - 1918 г. под негово ръководство ВМОРО работи в пълен синхрон с българската армия. През 1920 и 1922 г. лично ръководи двете големи акции във Вардарска Македония против сръбския режим. Убит в резултат на заговор на 31 август 1924г.

Т. Александров е привърженик на безкомпромисната борба против чуждите поробители в Македония и техните пропаганди. Работи за изграждането на ВМРО като национална българска организация. Разбира решаването на македонския въпрос като присъединяване на Македония към България. Непримирим борец против Версайлската империалистическа система.

БЪЛГАРСКИ ВОЙВОДИ И
НАЦИОНАЛРЕВОЛЮЦИОНЕРИ

ДЕЧО ДОБРИНОВ

ТОДОР АЛЕКСАНДРОВ

Легендарният водач на ВМРО

ПАНТЕОН НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВНОСТ И КУЛТУРА

Библиотеката
"ПАНТЕОН НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВНОСТ И КУЛТУРА"
съдържа 6 поредици:

- **ВЛАДЕТЕЛИ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА**
- **БЪЛГАРСКИ ДЪРЖАВНИЦИ**
- **БЪЛГАРСКИ ДУХОВНИЦИ, ОБЩЕСТВЕНИЦИ И ПОЛИТИЦИ**
- **БЪЛГАРСКИ ВОЙВОДИ И НАЦИОНАЛ-РЕВОЛЮЦИОНЕРИ**
- **БЪЛГАРСКИ ПЪЛКОВОДЦИ И ВОЕНАЧАЛНИЦИ**
- **ТВОРЦИ НА БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА**
  1. КНИЖОВНИЦИ, ПИСАТЕЛИ И ПОЕТИ
  2. ЗОГРАФИ, ХУДОЖНИЦИ, СКУЛПТОРИ
  3. АРТИСТИ И ТЕАТРАЛНИ ДЕЙЦИ
  4. КОМПОЗИТОРИ, ПЕВЦИ И МУЗИКАНТИ
  5. ДЕЙЦИ НА БЪЛГАРСКАТА НАУКА И ПРОСВЕТА

Книгата е одобрена и препоръчана от МНО за учебно-помощна литература с Протокол No. 4 от 26. 10. 1994 г. и Писмо на МНО 31-00-14 от 14. 11. 1994 г.

БЪЛГАРСКИ ВОЙВОДИ И НАЦИОНАЛ-РЕВОЛЮЦИОНЕРИ

н.с. Дечо Добринов
кандидат на историческите науки

ТОДОР АЛЕКСАНДРОВ

Легендарният водач на ВМРО

под редакцията на проф. Петър Петров
доктор на историческите науки

сканирал Живко Войников

ИЗДАТЕЛСТВО "ЗНАНИЕ" ООД
1994 г.

ПАНТЕОН НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВНОСТ И КУЛТУРА

Българино, знай своя род и език!

„Гоце ми отвръща с горчива усмивка: „Та и това ми се случи“. Не знаех, почудих се, а после разбрах, че тия думи се отнасяли до един случай, когато в едно такова събрание и спор Саракинов му ударил плесница. Мисля си, ако това се беше случило с Гьорче, сигурно би разцепил организацията; Сарафов би застрелял веднага противника; Гарванов би го наказал, когато и да е, по какъвто и да е начин; Матов би свикал конгрес да изключат виновника; с Тодора не е възможно това да се случи, всеки предварително знае това...“

Кузман Шапкарев

Един следобед, в края на август 1980 г. поех от Мелник нагоре по пътя за Рожен. В джобовете на раницата ми, до манерка, пълна с коняк, имах туристическа карта на Пирин с обозначен маршрут. Крайната му точка бе параклис с името „Св. Илия“ - целта на моята самотна експедиция. Но тъй като сведенията за пътя бях почерпил от източници с шестдесет годишна давност, реших да събера допълнителна информация в първото село по пътя ми след Мелник - Карланово.

След дежурните поздрави и като казах къде искам да отида, попитах за пътя. Представих се за нещо като реставратор, който се интересува от старини - църкви, манастири и пр.

Но оставяйки иглата за низане на тютюн, бай Стоян /ма-

ка се казваше моят събеседник, а по-късно вечерта и гостоприемен домакин/, ме изгледа отдолу нагоре и направо изтърси: *„Абе, ти да не дириш гробот на Старио?“*

Смутен, че ме разконспирираха от движение, смутолевих нещо, но тъй или иначе си признах. След серия от въпроси, целящи да установят нивото на моята компетентност, бай Стоян отхвърли моята карта и се съгласи да ме изпроводи до една пряка пътека, която се отбивала от Роженския път. След около 2-3 километра моят гид ми даде посоката, описа ми някакви ориентири и сам продължи по шосето за Рожен.

Още след първите стотина крачки разбрах, че шансовете ми да стигна до мястото са малки, а опасността да се изгубя - реална. След около час лутане и катерене по храсталаци и урви, разпознах единия от ориентирите - сух орех. Оттук хванах едва забележима пътека, по която вече бързо излязох на поляната пред параклиса.

И досега си спомням чувството на разочарование и самота което ме обзе при вида на разкрилата се гледка: малката постройка на параклиса /плет измазан с кал/, килнала се над пропастта; руините на отдавна пресъхнала и разбита от човешка ръка чешма. Далеч под мястото, на което стоях, се виждаше, като на длан, Роженският манастир с бялото петно на поляната - гроба на Яне Сандански. Зад гърба ми планината вече струеше на хладни талази, някак заплашително шумеше гората около поляната. Очевидно времето се разваляше в тон с моето настроение.

Досами гората намерих и целта на моя „анабазис“ - основи на бетонен правоъгълник, разхвърляни парчета хоросан, тухли и мазилка. На малкия цокъл, подаващ се от земята, нечия ръка бе написала с тебешир - ТОДОР АЛЕКСАНДРОВ.

Разбира се, гледката не ме свари неподготвен, аз знаех какво ме очаква, но си мислех, че все пак това е бил само един гроб.

Стоях сам пред руините и се опитвах да си внуша, че усещам историзма на това място, че чувам гласове и виждам хора. Признавам, че не ми се удаде. Пречеха ми белезите на злобата и историческата инфантилност, разхвърляни в краката ми. Мислите ми бягаха и вместо очакваните високи чувства ме изпълни печал. Несръчно възлях малко коняк, пийнах и аз за „бог да прости“ и поех надолу по пътя към селото.

Вечерта, споделяйки с бай Стоян остатъка от съдържанието на манерката, научих за съдбата на двамата самодейци, взривили гроба и чешмата при параклиса. Споминали се и двамата, преди да се навърши и година от „революционния“ им акт.

- *„Господ ги наказа“* - заключи моят събеседник, докато ми наливаше вече от неговото мелнишко вино.

От редови член до ръководител на ВМОРО

Тодор Александров Попорушов е роден на 4 март 1881 г. в гр. Щип. Произхожда от семейство, което участвува дейно в националноосвободителната борба. Бащата Александър Попорушов е виден български просветен деец. Той е учител, а по онова време това е равнозначно на революционер. Чести гости на семейството са Г. Делчев и Д. Груев, които известно време също учителствували в града. Именно в Щип - известна крепост на българщината, двамата създават първите комитети на бъдещата Вътрешна македоно-одринска революционна организация /ВМОРО/. Един от първите членове на тази организация в Щип е бащата на Т. Александров. Естествено патриотичната и революционна среда, в която расте Т. Александров, благоприятствува за неговото възпитание и изграждане като национал-революционер. Просто такова е времето.

Редови член на ВМОРО Т. Александров става през 1898 г., когато завършва българското Скопско педагогическо училище. При завършването на випуска директорът на училището - Хр. Матов посвещава в идеите на организацията и заклева всичките си възпитаници, в това число и Т. Александров.

Т. Александров встъпва в редовете на Вътрешната македоно-одринска революционна организация /ВМОРО/ в момент, когато тя вече е напълно изградена от първоапостолите на българската национална революция в Македония и Одринско. В новия век националноосвободителното движение влиза с отлично изградена организационна мрежа и добре функциониращи институции - въоръжени чети, милиция, тайна поща и тайна полиция. ВМОРО играе ролята на национално формиращ фактор за българската народност в Македония и Одринско.

Това е и най-значимата историческа заслуга на първостроителите на ВМОРО пред българската нация.

Но ако за обикновения човек годините текат сравнително бавно и понякога монотонно, то за революционера едно десетилетие може да бъде равно и на век. Бързите и радикални промени в обществените отношения и конкретната обстановка, обективно предизвикват и необходимост от качествени изменения. В политическите по характер формации тези процеси могат да се съпътствуват от малка или по-дълбока идейна и организационна криза. В хода на нейното преодоляване се извършват корекции в основните принципи, цели и методи. Съпътствуващ ефект на този процес е и смяната на поколенията в ръководството и членската маса. Съзнанието за обективния характер на тази необходимост и способността да се долови и осъществи винаги е било гаранция за политическото и физическо оцеляване на всяка една политическа формация, и особено на тези с национално революционен характер.

Ако потърсим този водораздел в историята на македонското революционно движение, ще го открием в периода след Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. Идейната и организационна криза, в която изпада ВМОРО, са сигурен белег за изчерпването на потенциала на поколението-първоапостоли.

Огромната морална отговорност, физическото напрежение, пораженията прекършват романтизма и първоначалния ентусиазъм, отслабват волята, проправят пътя на песимизма. Не са редки случаите, когато отказът да се осъзнае всичко това води до дълбоки кризи и кървави междуособици.

За ВМОРО първата в нейната история смяна на поколенията започва със смъртта на Гоце Делчев през май 1903 г., в разгара на подготовката за въстанието. Три години по-късно го последва и Даме Груев - един от основателите на ВМОРО. С пушка в ръка падна и Пере Тошев. „Братски" куршум повали Борис Сарафов и Иван Гарванов през 1907 г. Безмерните амбиции и робуването на утопични доктрини обричаха движението на гибел. Вместо единен и безкомпромисен отпор срещу обединения антибългарски фронт, македонските революционери си разменяха изстрели и вестникарски филипики.

Историческият момент налагаше спешна преоценка на изминатия път, обективна и безпощадна самокритика, пълна мобилизация за спасяване на организацията и българщината в Македония. Смяната на поколенията във ВМОРО беше на дневен ред. За щастие в нейните редове имаше и хора като Христо Матов, който можеше да осъзнае историческата повеля на времето. Той беше човекът, който можеше да оцени точно личните качества на хората и да отмери дозата отговорност-способни да носят.

Веднага след покушенията на Гарванов и Сарафов, Хр. Матов /избягнал по случайност куршумите на Т. Паница, изпратен от Яне Сандански да ликвидира Задграничното представителство на ВМОРО в София/, взема спешни мерки за организационното заздравяване и изолирането на отцепниците. Пролятата от Сандански братска кръв има и този резултат, че извади организацията от вцепенението и внесе окончателна яснота по въпроса: *„Има ли, или не, разцепление във ВМОРО?"* Оставаше този факт да се санкционира и от конгреса на организацията. В тези преломни за ВМОРО дни Хр. Матов се обляга на един млад, но вече с доказани качества революционер - Тодор Александров.

До пролетта на 1903 г., когато е арестуван за пръв път, Т. Александров работи като учител и революционен организатор в Кратово и Кочани. За мислите и чувствата, които го вълнуват по това време, неговият приятел /един от солунските атентатори/ Павел Шатев пише в своите спомени: *„Той диреше пътища и методи, за да се организира масата и да се създадат градски организации, които да бъдат ръководени от един център, който център в даден момент да разполага тялом и духом с хората на тези градски и селски организации за изпълнението на известни революционни цели."*

В разгара на подготовката на въстанието през март 1903 г. Т. Александров е арестуван и осъден на пет години затвор. В скопския зандан „Куршумли хан" той престоява до април 1904 г., когато го засяга амнистия, наложена от българската дипломация.

Обстановката след въстанието поставя пред ВМОРО редица въпроси от идеен и вътрешноорганизационен характер. Налице са признаци на определена морална криза, която, ако не бъде преодоляна, заплашва да се превърне в катастрофа за цялото движение.

По основните въпроси на бъдещето на ВМОРО се оформят две полярни становища.

Групата на т.нар. реформатори, наричани още и „левичари“, тъй като техните възгледи съвпадат с принципите на социалистическото движение по онова време, настоява за основно преразглеждане на всички основни принципи и начала на организацията. Изпаднали в плен на утопични, неадекватни на реалността, модни теории, „левичарите“ около Гьорче Петров, Я. Сандански и П. Тошев пледират за децентрализация на ВМОРО, въвеждане на широко изборно начало, интернационализъм и т.н. Организацията, според тях, трябва да се изгражда на федеративен принцип, като се разпростре и върху останалите народности в Македония и Одринско. Политическата наивност на Г. Петров и неговите сподвижници стига до абсурда да твърдят, че за активизирането на сръбската и гръцка въоръжени пропаганди е виновна... сама ВМОРО. Предълно категорични са „левичарите“ и по отношение връзките на движението с българската държава и нейните институции.

Очевидно възприемането на подобна абсурдна „реформа“ би обрекло не само ВМОРО, но и изобщо българите на разруха и пълно национално обезличаване. Именно като НАЦИОНАЛНА БЪЛГАРСКА ОРГАНИЗАЦИЯ ВМОРО може да бъде единственият политически фактор, който се противопоставя на обединените антибългарски сили. Реализирането на „реформаторските“ утопии би означавало погребение на десетилетните усилия за отстояване на българските национални интереси в Македония и Одринско.

Второто, умереното становище за бъдещето на организацията се представлява от Христо Матов и кръга около него. Стъпил здраво на почвата на реалността, Хр. Матов рязко се противопоставя на увлечението по модните социални утопии, подчертава нуждата от трезв прагматизъм, като се изхожда от презумпцията, че ВМОРО е национална организация на българското население в Европейска Турция.

Предварителната дискусия само очертава фронтовете, без да се стига до решително разграничение. Но забавянето на ампутацията засилва разяждащото действие на гангрената и парализира организацията в особено отговорен исторически момент.

След затвора Т. Александров продължава да упражнява професията на учител в родния си град. Заедно с Тодор Лазаров и Мише Развигоров той работи усърдно за възстановяване на организацията в окръга. С избора му за член на околийското ръководно тяло започва и неговата кариера в йерархията на ВМОРО.

В края на 1904 г. Т. Александров отново привлича вниманието на властите, но успява да ги изпревари и през декември вече е нелегален.

Във вътрешността на Македония и особено в районите, страдащи от атаките на пропагандите, теоретичните дусли по върховете на организацията отекват слабо. Принудени да се справят с ежедневните задачи на конкретната борба, познаващи най-близо истинските нужди и болки на населението, вътрешните дейци са по правило прагматици и реалисти.

В началото на януари 1905 г. Т. Александров взема участие в работата на Скопския окръжен конгрес. Конгресът се обявява на страната на Хр. Матов и защищаваните от него принципи на организация и революционна дейност. Един от тези принципи е принципът на централизма, откъдето и привържениците на Матов стават известни като „централисти“.

Междувременно обстановката във ВМОРО не престава да се нажежава. Двете течения непрекъснато засилват остротата на печатната си полемика. Конгресът на ВМОРО е свикан през октомври 1905 г. в Рилския манастир и започва своята работа в атмосфера на враждебност и демонстративна непримиримост.

Но в постницата „Св. Лука“, където се провеждат заседанията, не присъствува идеологът на „центристите“ Хр. Матов. Защитата на прагматичната линия се поема от Даме Груев.

Оказали се по силата на обстоятелствата мнозинство, „левичарите“ успяват да наложат на конгреса своите разбирания за „модернизирането“ на движението: широко изборно начало при определяне състава на ръководството, публичност и дискусионност на решенията, интернационализъм, дистанциране от официалната българска държавна политика спрямо Македония и т.н. Пред опасността от формен разкол централистите възприемат пътя на компромиса.

Т. Александров като четник.

С решенията на Рилския конгрес се създават реални предпоставки за обезличаването на ВМОРО като национална българска организация, такава, каквато тя беше създадена от своите основатели. Очертава се тенденция за отдалечаването на ВМОРО от нейните изначални цели - националното обединение на българския народ. В хода на политическите дискусии тази цел избледнява, удавена е във фразеологията на защитниците на „високи и хуманни принципи". Формено отстъпление от националния принцип е опитът да се приравнява отношението на България към Македония с това на Сърбия и Гърция. Хулите по адрес на „българския империализъм" изобщо са една от любимите теми на левичарските публицисти. Стига ВМОРО достатъчно ясно и убедително да се дистанцира от България, твърдят „левичарите", и ще настъпи мир и любов между македонските народности и те дружно и в съгласие ще заработят за автономията.

Споровете по принципните въпроси продължават и след конгреса на страниците на печата. Ангажирана в една безплодна дискусия, лишена от действени ръководни органи, ВМОРО е на прага на своя формален организационен разпад. Несъгласните с решенията на конгреса революционни окръзи, отказват да ги изпълнят и продължават да работят съгласно своите схващания.

Единственият изход от създалото се ненормално състояние посочват дейците на Скопски окръг - нов конгрес и избор на авторитетни ръководни органи.

Документите, с които разполагаме, не ни дават възможност да разберем нещо повече за позицията на самия Т. Александров във възникналата вътрешна криза, освен че е безрезервно на страната на централистите. Това е естествено и произтича както от особеностите на неговия характер, така и от идейния кръг, към който принадлежи. Вътрешната полемика третира въпроси, доста отдалечени от ежедневната революционна практика, където е стихията на Т. Александров. Подобно на Д. Груев и той не е изкушен от перото и реториката; не остави томове литературно наследство, но пък остави зад себе си една цяла организация. Все пак до убийството на Гарванов и Сарафов, Т. Александров е все още почти редник в движението, сравнително млад и името му се среща епизодично в запазените източници.

Докато във висшите кръгове на ВМОРО се водят спорове и се премерват амбиции, Т. Александров организира по образцов начин Щипска околия и остава „дясна ръка“ на окръжния войвода М. Развигоров. През юли 1906 г. той е избран за делегат на новия общ конгрес на ВМОРО - факт, който говори за високо доверие и доказани лични качества като революционер.

Конгресът обаче е осуетен от „левичарите“, които не успяват да си осигурят предварително болшинство. Този престъпен акт ознаменува и началото на фактическото разцепление в организацията.

До април 1907 г. Т. Александров остава в България. Смъртта на окръжния войвода Развигоров го кара незабавно да се завърне в Македония и да посме част от ръководството на Скопския окръг заедно с войводата Симеон Клинчарски.

Междувременно от лагера на Сандански - Г. Петров започват да отпадат личности като: П. Яворов, П. Пенчев, войводите Н. Милев, Ст. Мълчанков, Г. Занков, Мих. Даев. Изпаднал в изолация, неспособен да превъзмогне болезнената си амбиция, Сандански стига до дъното на свосто падение.

Първата жертва на неговата отмъстителност е драмският войвода Мих. Даев. На 28 ноември 1907 г. най-близкият сътрудник на Сандански - Тодор Паница от упор разстрелва двамата задгранични представители на ВМОРО - Б. Сарафов и Ив. Гарванов. Но оцелява третият - Хр. Матов.

Благодарение на бързата реакция на Матов, надеждите на Сандански за разгром на „централистите“ са осуетени. Без да губи време, Хр. Матов формира екип от енергични и решителни личности и първият, към когото се обръща, е Т. Александров. По-късно Хр. Матов ще напише: *„Не се излъгах нито за това, нито за преднината, които му дадох в много революционни работи. Първата ми грижа винаги е била да си намеря подходящи хора за работа и съм им давал широка инициатива на моя отговорност. Та и изобщо Т. Александров се оказа за делова революционна работа един от най-способните хора, които организацията е имала.“*

Извънредната ситуация позволява да се използуват най-ценните качества на Т. Александров като организационен работник. По поръчение на Хр. Матов той свиква съвещание на всички ръководители, които се намират в България, за да не се разрастне хаосът и се избегне пълният разпад.

Съвещанието, въпреки болката от жестокото братоубийство, намира сили да декларира, че не призовава към мъст. Единодушно с мнението, че само бързото свикване на конгреса ще предотврати надвисналата катастрофа за ВМОРО. *„От този момент* - пише Хр. Силянов - *Тодор Александров стана дясна ръка на Матова и оттогава започна неговото бързо издигане.“*

Тодор Александров взема дейно участие и в подготовката на общия конгрес през март 1908 г., т.нар. Кюстендилски конгрес.

С решенията на конгреса е сложен край на двусмисленото състояние на ВМОРО. Организацията се връща към изворните си принципи, а разколниците са изключени от нейните редове. Засилва се йерархичното начало и се разширяват прерогативите на ръководните органи. **Прекратен е едностранният флирт с интернационализма, а организацията се връща на естествените си български национални позиции.**

Решенията на Кюстендилския конгрес се оказват от решаващо значение само след няколко месеца.

Обезпокоени от все по-засилващия се натиск на Великите сили за реформиране на турската административна система, от размаха на националноосвободителното движение на християнските народи, партията на т.нар. „младотурци“ предприема добре премерен политически ход.

През юли 1908 г. младотурският комитет „Единение и прогрес“ извършва преврат, който пропагандата представя за „революция“. Младотурците, които са предимно европейски възпитаници, се препоръчват за крайни реформатори и следовници на идеите на Великата френска буржоазна революция. Но крещящият дисонанс между пропагандата на образованата прослойка на турското общество - офицери и висши сановници, и действителното ниво на култура и желание за прогрес на масата сам по себе си е факт, който дискредитира красивите фрази на младотурците.

За ВМОРО плановете и лозунгите на младотурците не са тайна. Още преди „революцията“ младотурците опипват почвата и търсят контакти с ВМОРО в лицето на Хр. Матов. Но Матов е човек, достатъчно здраво стъпил на земята, за да разкрие интимния замисъл, прикрит зад красиви фрази: обезсилване на реформената акция и реанимация на разложения

труп на империята. Точно по този пункт младотурците и ВМОРО са на диаметрално противни становища. Резервите на Матов са подкрепени и от решенията на Кюстендилския конгрес.

Но колкото сдържани са централистите по отношение на „младотурската революция", толкова по-възторжено е приета тя в лагера на „левичарите" на Сандански. Помпозните фрази за братството, единство, равноправие, прогрес и т.н. са направо музика за ушите на санданистите. В тях те виждат доказателството за своята „правота" и това ги импулсира за нови теоретични трактати, посветени на светлото бъдеще под крилото на „конституционна Турция". Идиличните картини, които рисува въображението на „левичарите", биха били наистина претворен земен рай, ако не бяха жестоко опровергани от действителността.

През лятото на 1908 г. суфорията от „Хуриета" е все още във възход. Превратът е безкръвен и е съпроводен от масовия ентусиазъм на християнското население и най-вече на българите. Комити и турски офицери сядат на общи трапези, прегръщат се и т.н. Гвоздей на програмата са общите българо-турски митинги, съпроводени с шумни и екзалтирани манифестации.

Младотурците възстановяват действието на конституцията от 1876 г. и с това работата им е наполовина свършена. Остава да се създаде впечатление, че „конституционна Турция" наистина тръгва по европейски път, за да се лиши от мотивация реформената акция - главната опасност за интегритета на Османската империя.

До този момент методът на „димната завеса" винаги беше давал прекрасни резултати в течение на повече от един век. Самите европейски сили посрещаха с огромно облекчение всеки пореден „Хатихумаюн", разните „ери на Танзимата", „хатишерифи" и пр. Хвърленият в очите им прах ги разтоварваше от морална отговорност по отношение на едноверците им в Османската империя.

Но през лятото на 1908 г., предвид на ситуацията и изискванията на новото време, сценарият е направо грандиозен. И една от главните роли младотурците възлагат на българското население в европейските турски владения. Познавайки добре една характерна слабост на българската народопсихология,

която английската историчка М. Макдермот нарича *„непоправимия български интернационализъм"*, младотурците демонстративно кокетничат с първенците на ВМОРО от крилото на Я. Сандански. Лично Сандански и хората около него са централните фигури на митингите, помпозните им фигури бодат очите на европейските дипломати и кореспонденти. За тях ефектът е направо потресаващ. Във възхвалата на „Млада Турция" се изливат реки от мастило в европейския печат, и то предимно в левия. Приглася му и балканската социалистическа и ляворадикална преса. Под влияние на всеобщата пропагандна суфория, Англия и Русия са принудени да отстеглят своя проект за реформи - всъщност повода за целия фарс.

Но това, което остава скрито за публицистите и дипломатите, е важният факт, че младотурците отсрочват гибелта на своята държава и си осигуряват свобода на действие спрямо вътрешните врагове на империята. Двете първи места в списъка се заемат от българите и арменците.

Но за разлика от санданистите -„левичари", ЦК на ВМОРО се отнася резервирано към т.нар. „младотурска революция". За Хр. Матов промените, колкото и радикални да изглеждат, трябва да водят към една единствена цел - автономията на Македония. И когато, вече след Хуриета, ВМОРО настоява за гаранции и реални стъпки за постигане на действително равноправие, младотурците-„реформатори" изведнъж втвърдяват позициите си. Всички искания за разширяване правата на българското население са безапелационно отхвърлени и най-вече искането за областно самоуправление. Аргументът е, че „вече има конституция" и всички са по закон равни.

Но българските революционери са школувани като политици не във Версай или Шьонбрун, за тях поведението на младотурците не е неочаквано. Това поведение е предсказано още преди събитията от Хр. Матов. Самите младотурци, които вече имат при себе си Сандански и, когото показват като доказателство, че „и българите ни подкрепят", губят интерес към централистите.

При това положение ЦК на ВМОРО решава да действува с оглед на своите интереси и тези на българското население. Вместо безредно да се разоръжат и легализират, дейците на централистите старателно укриват оръжието и вземат всич-

ки мерки при евентуални младотурски провокации. Макар и легални, ръководителите на организацията на всички нива поддържат връзка, запазват каналите, тайната поща и разузнаването. Мерките, които ЦК на ВМОРО предприема, говорят, че организацията схваща „революцията" като примирие, а не като капитулация.

След изпълнението на горните мероприятия се легализира и Т. Александров. Но и сега заниманията му едва ли могат да се нарекат само „легални". Назначен е за ревизор на българските училища, църкви и манастири в Македония, но тази синекура е по-скоро прикритие за истинската му работа. Като „ревизор" той може да оправдава честите си пътувания, при които наистина ревизира, но не църкви, а законспирираните местни организации на ВМОРО.

Развитието на събитията напълно потвърждава скептицизма на ЦК на ВМОРО по отношение на младотурците.

Постепенно започват да се ограничават възможностите на българското население за свободно политическо проявление; създават се затруднения на църковното и училищно дело; продължава толерирането на чуждите пропаганди и пр. През 1909 г. са забранени окончателно и българските политически партии, при това без да се прави разлика между техните идейни позиции, т.е. дали поддържат или не, правителството и режима на младотурците.

Този поврат напълно потвърждава резервите по отношение на „конституционна Турция". Още от лятото на 1909 г. младотурците предприемат безпрецедентна обезоръжителна акция спрямо българите, при която прилагат целия репертоар от жестокости на башибозушката фантазия.

На 2 август 1909 г. в рамките на общите мерки срещу дейците на ВМОРО е направен опит да бъде арестуван и Т. Александров. Но предупреден навреме, той успява да се укрие. Няколко дни по-късно, вече е в София, за да започне отново работа по възстановяването на ВМОРО. Всъщност по тази идея се работи още от началото на 1909 г. с отпускането целево на сума от 10 000 златни лева.

В центъра на дейността по възстановяването на ВМОРО са Хр. Матов, д-р Хр. Татарчев и Т. Александров, който всъщност е моторът на цялата акция. С огромната енергия, която развива, той напълно оправдава доверието на своя кръст-

ник в организацията - Хр. Матов.

В края на същата година очевидните тенденции в развитието на младотурската „революция" довеждат до просветление и в главите на някои от „левичарите". Амбицията и себичността на Сандански обаче не му позволяват да се покае публично, вън от това, че има и определени материални изгоди от „заслугите" си пред младотурците. Но между предпочелите народната полза пред егоизма е и Христо Чернопеев - втората най-популярна фигура на „левичарите". Хр. Чернопеев е и завеждащ Струмишки революционен окръг и преминаването му към ЦК на ВМОРО засилва изолацията на „серчани".

В периода между Хуриета и Балканските войни се наблюдава едно ново явление в отношенията между революционното движение и българската държава. За разлика от предишния период, когато сътрудничеството с официалните български власти се заклеймяваше едва ли не като „предателство", то сега на това ненормално състояние с сложен край. Прояснение в главите на „левичарите" внасят и самите младотурци, които не желаят да правят разлика между „централисти" и „левичари". За тях всички течения и фракции във ВМОРО са преди всичко български, въпреки унизителните изхвърляния на санданистите по време на Хуриета.

Отказът на младотурците от действителното либерализиране и реформиране на политическата система доказва по най-убедителен начин, че надеждите в това отношение са напълно безпочвени. Противното би означавало ВМОРО и българската държава да се превърнат в косвен съучастник на Турция в подготвения планомерен геноцид над българите в европейските й владения.

През 1909 г. българската държава е официално призната като независима от Турция; относително стабилна икономически; поддържа една сравнително добре въоръжена, обучена и с много висок боен дух армия. Сред българското общество съществува рядко срещано единодушие по същността на големите исторически задачи на нацията. Под влияние на турските жестокости в Македония и Одринско психологическата атмосфера в България е наелектризирана и всички българи живеят в очакване на великия поход за освобождението на брата-роб.

Динамиката на историческия процес в края на първото де-

сетилетие на XX в. налага бързи и решителни действия от страна на България и ВМОРО. Многословието и безсмислените дискусии се налага да бъдат забравени и пресечени веднъж и завинаги.

Точно това е атмосферата, която най-пълно съответствува на характера и възгледите на Т. Александров. Той е точната личност, от която ВМОРО има нужда в точно този момент. Старият ЦК на ВМОРО, избран на Кюстендилския конгрес - Ефрем Чучков, Петко Пенчев и Павел Христов, не може да отговори на изискванията на момента. Назряващите решителни събития за окончателното решение на националния въпрос предполагат ръководство, което да символизира единството на организацията, а личностите, които ще го формират - да са с признат авторитет във вътрешността на организационната територия.

Между първите работници на ВМОРО на горните условия по това време отговарят трима - Т. Александър, Хр. Чернопеев и П. Чаулев. В началото на 1911 г. е приложен член от правилника, приет на Кюстендилския конгрес, според който при невъзможност да се свика конгрес ЦК на ВМОРО може да бъде избран с писмено съгласие на революционните окръзи. В новия ЦК влизат: Александров, Чернопеев и Чаулев. На 15 март 1911 г. е подписан протокол и с бившите върховисти, които също се вливат във ВМОРО. Като демонстрация на постигнатото обединение за пръв запасен член на ЦК е избран Александър Протогеров - един от лидерите на бившия Върховен комитет.

Още през 1910 г. Т. Александров разработва нова тактика на бойните действия, която отговаря на нуждите на предстоящата война. Тази тактика предвижда да се избягват, доколкото е възможно, мащабните операции за сметка на добре премерени диверсионни акции и атентати. За да се повлияе и на общественото мнение в Европа, част от тези акции са насочени срещу икономическите интереси на Великите сили в Турция.

Благодарение на своите лични качества в скоро време Т. Александров взема преднина пред своите колеги в ЦК и се превръща в „пръв между равни". Поучен от миналото, той взема сурови и дори жестоки мерки срещу разколниците и изобщо срещу всички, които търсят в Македония поле за лична изява и експериментиране на своите теории. Макар стилът му на ръководство да е подчертано авторитарен /това е естествено за една нелегална революционна организация/, той пре-

тежава и ценното качество да се огражда с интелигентни личности и да се вслушва в компетентното им мнение. Именно на такива хора Т. Александров поверява пропагандата на ВМОРО.

През 1911 г. ВМОРО финансира издаването на в. „Вардар" с редактор талантливия журналист Данаил Крапчев. Между първите помощници на Т. Александров е и Пею Яворов - задграничен представител на ВМОРО.

Все през същата 1911 г. Т. Александров се проявява и като дипломат. По негова инициатива целият състав на ЦК на ВМОРО води преговори с водачите на албанската съпротива за съвместни действия против Турция. Целта е да не се допусне обединение между турци и албанци на верска основа и в ущърб на българското население в Македония.

1911 и следващата години минават под знака на трескавата подготовка за война. В Македония ВМОРО извършва серия от атентати /*т.нар. „магарешки атентати"*/. Турските власти отговарят с клането над българското население в Кочани, Щип и другаде. Цената на този преднамерен „кръвен данък" с дестабилизирането на обстановката в Европейска Турция, създаване на негативно спрямо младотурците обществено настроение, компрометиране на режима като „реформаторски" и „конституционен".

Но провокираните от атентатите клането дават повод ВМОРО и лично Т. Александров да бъдат обвинени от някои среди. На нападките Т. Александров отговаря, че геноцидът в Турция е държавна политика, а не е предизвикан първично от ВМОРО. В случая с атентатите македонските българи имат поне утешението и надеждата, че скъпите жертви и невинната кръв ще ускорят приближаването на свободата.

С оформянето на Балканския съюз между България, Сърбия, Гърция и Черна гора през пролетта на 1912 г. завършва и дипломатическата подготовка за войната.

Днес от разстоянието на годините можем да кажем, че българската политика форсира събитията, включително и чрез ВМОРО, и така създава предпоставки за най-големия исторически провал на българската нация. При оформянето на Балканския съюз напълно е изоставен принципът за автономията и фактически е възприета тезата, която Сърбия от десетилетия се стреми да наложи - дележът. Но, от друга страна, подялбата, т.е. признанието и на сръбски права върху част от Македония е единствената база за оформянето на съюза. Не може да се очаква, че останалите балкански държа-

ви биха воювали с Турция за българското национално обединение. Нещо повече, Сърбия, Гърция и Румъния вече неведнъж са заявявали открито и са потвърждавали намеренията си с дела, че без никакво колебание ще застанат на страната на Турция срещу България.

Според сръбско-българския договор Македония е разделена на „спорна" и „безспорна" зона, а в този с Гърция изобщо не се говори за разграничаване на териториалните придобивки след войната. Всичко това впоследствие обективно работи за формирането на общобалканска антибългарска коалиция. Историческата грешка може би е самата ориентация за решаването на националния въпрос по военен път при обективно съотношение на силите 4:1, без при това българската страна да има зад гърба си достатъчно надеждна и сигурна подкрепа на някоя от Великите сили. Но възприемането на сръбската теза за дележ, освен че легитимира неоправданите сръбски претенции, е и удар върху цялата аргументация за българския национален характер на Македония. Години по-късно именно духът на договора от 1912 г. ще се използува от антибългарската пропаганда, за да се обезсилват българските претенции. Духът на договора е също така и морален удар върху ВМОРО и най-съкровените въжделения на всички българи.

Но през лятото на 1912 г. тайният /разделителният/ протокол към договора не е известен и цялото българско общество е в трескава подготовка за изпълнение на голямата историческа задача.

В навечерието на войната ВМОРО изпраща в Македония десетки чети за диверсии в тила на турската армия, разузнаване и пр. Т. Александров е в Македония още от април и на място ръководи цялата акция.

С обявяването на войната, вълната на народния ентусиазъм залива цяла България. Армейските складове са в невъзможност да снаряжат приждащите отвсякъде доброволци. Чакана десетилетия, тази истинска отечествена война предизвиква всеобщо опиянение и надежди. Войната слага и край на разцеплението в македонското движение. Със сълзи на очи бившите „санданисти", „централисти" и „върховисти" се прегръщат и поздравяват с *„Христос Воскресе!"*. Трескаво се формират нови чети, които веднага се отправят към мястото на военните действия.

От кадри на ВМОРО и доброволци е формирано Македоно-одринското опълчение. Липсата на достатъчно пушки не да-

ва възможност да се включат хилядите желаещи.

Войната заварва двама от членовете на ЦК на ВМОРО в Македония. Т. Александров е начело на малка чета в района на Кукуш, а П. Чаулев е в Западна Македония. Задачата им е да рушат комуникациите и да парират местното турско население, което е добре въоръжено. Начело на четата си Т. Александров превзема и гр. Кукуш, но е принуден да го предаде на гръцки части, тъй като български в неговия район няма.

Ръководството на ВМОРО обаче следи с нарастващо безпокойство действията на българските съюзници в окупираните от техните армии части на Македония. Все по-ясни са симптомите, че зачестилите антибългарски прояви не са случайни, а изразяват една определена тенденция - денонсиране на договорите и налагане принципа на действителната окупация.

В края на октомври 1912 г. е свикано съвещание на ЦК на ВМОРО и други видни дейци на македонското движение. Съвещанието делегира пълномощия на Т. Александров да се информира от правителството за намеренията му по отношение на Македония. В лична среща с министър-председателя Ив. Ев. Гешов, Т. Александров получава уверения, че нито една педя българска земя няма да бъде отстъпена.

Тодор Александров

Но съдбата на Македония е вече предопределена от договора между България и Сърбия. Нещо повече, Сърбия и Гърция настояват за неговото преразглеждане и са безапелационни в настояването си за признаване на действителната окупация. При това положение за командването на българската армия става ясно още през февруари 1913 г., че предстои война срещу бившите съюзници.

По заповед на щаба на действуващата армия Ал. Протогеров формира и прехвърля в Македония нови чети, а Т. Александров създава разузнавателен пункт в Щип.

Всички чети и войводи получават заповед да се завърнат в районите си и да се готвят за активни бойни действия срещу сърби и гърци.

На 16 май 1913 г. ЦК на ВМОРО публикува декларация, в която се казва, че организацията не признава никакви „спорни" и „безспорни" зони, че за нея съществуват единствено български земи в границите на Македония. ВМОРО заявява най-решително, че ако македонският въпрос не се реши съобразно добре изразената воля на самото население, ще продължи борбата, без да се съобразява с никакви международни конвенции и договори.

Пет дни пред началото на Междусъюзническата война Т. Александров подписва следната прокламация до населението и членовете на ВМОРО:

„Другари,

концентрацията на българските войски срещу сърби и гърци е почти свършена. Вероятността за война е много голяма, при все това българското правителство, под натиска на Великите сили, още се колебае и се мъчи да разреши въпроса по мирен начин, в който случай ще изгубим „спорната" зона: Скопско, Кумановско, Тетовско, Гостиварско, Кичевско, Дебърско, както и хубавия град Солун.

За да се свърши веднъж за винаги нашето национално обединение, за да си вземем сега всички български земи: и „спорна" зона и Солун, трябва непременно да се обяви война и с гърци, и със сърби.

Щом Главната квартира разреши да се изпратят чети във вътрешността,които да отпочнат атентатите, от нас сега зависи да ускорим войната, както това сторихме през 1910 - 1912 г. за войната с турците. Като се знае всичко това, голяма историческа отговорност пада върху нас, ако сега не използуваме момента, за да улесним задачите на нашето правителство и на нашите войски.

Прочее, дълг се налага на всеки македонски деец и член а организацията да употреби всички усилия в тия съдбоносни за съдбата на Македония моменти, за да изпълни своя дълг:

да пожертвува всичко свое, но да стори зависимото от него за ускоряване, налагане и довеждане на благоприятен край предстоящата война със сърби и гърци.

Уверен в пълната сполука на правата кауза, пожелавам успех на всички българи.

Да живее целокупна България!

Довиждане в свободните български градове: Скопие, Битоля и Солун!"

Но развитието на събитията не оправдава надеждите и оптимизма на Т. Александров. Войната завършва с поражение, а България губи почти всичките си териториални придобивки. Подписаният в Букурещ мирен договор ознаменува Първата българска национална катастрофа.

И след крушението Т. Александров с един от малцината дейци на ВМОРО, които не се поддават на вцепенението и покрусата. Първата му задача е да потегне организацията и да я подготви за новата борба. Насоките на бъдещата дейност той вижда в няколко направления: активизиране на пропагандата в чужбина в полза на българската национална кауза; постигане на единодействие с турското и албанско население за обща борба против Сърбия и Гърция; въоръжаване и попълване състава на самата организация.

До намесата на България в Първата световна война ръководството на ВМОРО успява да възстанови мрежата на организацията и въоръжените сили, постигнати са споразумения с други подтиснати народности за обща борба срещу сръбското и гръцкото господство.

В този период и впоследствие по време на Първата световна война ВМОРО работи в тесен контакт с правителството на д-р Васил Радославов, което според Т. Александров олицетворява единството на националните сили и осигурява необходимата стабилност и ред в държавата. Изобщо своето отношение към българските правителства ВМОРО /ВМРО/ винаги пречупва през призмата на националната кауза. Тя изхожда преимуществено от убеждението, че борбата за реализация на националния идеал предполага силна власт и правителства, които да обединяват нацията. За ВМОРО през 1914-1915 г. такова е правителството на д-р В. Радославов.

Разбира се, политиката на това правителство, дори от гледна точка на националните интереси, търпи сериозна критика, но тъй или иначе то е единственото, което в оня трагичен момент поема отговорност за съдбата на

държавата. Подкрепата на ВМОРО за В. Радославов се мотивира и от стремежа на Т. Александров да постигне разбирателство с турските организации в Македония.

Но това са същите младотурци, спрямо които ВМОРО подхождаше с максимална предпазливост и недоверие. Уви, ръководството на организацията, в т.ч. и Т. Александров не използуваха миналия си опит. Неговите действия могат да бъдат критикувани именно от гледна точка на националните интереси. В случая ВМОРО подхожда едностранчиво и дава преднина на Македония за сметка на Одринско. Но всъщност от края на балканските войни организацията вече не е и „одринска". Политическото разпокъсване на Македония и Одринско поражда и разминаване на конкретните революционни интереси на ВМОРО в двете области. Ако интересите на македонските българи изискват постигането на споразумение с младотурците, то същите интереси на тракийските българи предполагат борба против техния режим, така както и до 1912 г.

Следва да се посочи още това, че ползата за българското македонско население от сътрудничеството с младотурците е почти никаква, за да оправдае пожертвуването на Тракия. Политически дивиденти от това споразумение реално извлича единствено Турция. Младотурците си развързват ръцете по отношение на тракийското българско население, което буквално изтребват и прогонват напълно от Тракия.

Резултатите от Балканската война обективно предопределят и бъдещата ориентация на България, а това значи и на ВМОРО при избухването на Първата световна война. Разгромът на Сърбия се очаква с надежда в средите на македонското движение, а Централните сили се ползуват с подчертани симпатии.

Почти веднага след избухването на войната представители на австро-унгарски и германски тайни служби установяват контакт с Т. Александров и Ал. Протогеров. Двете воюващи държави имат намерение да използуват бойната сила на ВМОРО не само за диверсии в тила на сръбската армия, но и да изнудят България да се намеси във войната на тяхната страна.

През 1915 г. с подкрепата на австро-унгарския военен аташе в София - Лакса, ВМОРО предприема нападение с 1500 души над ж п възела Валандово. Нападението е успешно, но не оказва влияние върху поведението на българското правителство, което успява да се разграничи от акцията.

Последвалата намеса на България във войната на страната на Централните сили с посредната благосклонно от ръководството на ВМОРО. Т. Александров и Ал. Протогеров са убедени, че тази е коалицията, която гарантира удовлетворяването на българските национални интереси.

В навечерието на българското нападение над Сърбия ВМОРО отново действува по познатия начин: четите преминават границата и предприемат мащабни диверсионни акции в тила на противника. Партизанските отряди /това е официалното им название/ сега са по-добре екипирани и действията им са съгласувани с щаба на действуващата армия.

С пари, отпуснати целево от Германия, се снаряжава Македоно-одринското опълчение, но вече под формата на редовна военна част. Това е известната 11-а Македонска пехотна дивизия. В лицето на тази дивизия ВМОРО създава своя редовна армия, но под заповедите на Главното командване. Самата революционна организация неофициално е разпусната. Нейните ръководни кадри изпълняват дълга си в армията и държавната администрация. Болшинството от четниците попълват състава на дивизията, а за началник на партизанския отряд при дивизията е назначен Ал. Протогеров. Колкото до Т. Александров, той е навсякъде и движи всички дела, в т.ч. и държавни. Като „офицер за поръчки" /това е официалната му длъжност/ той пътува непрекъснато между различните фронтове, урежда германските доставки за Македонската дивизия, има свободен достъп до кабинета на министър-председателя.

През 1915 г. в боевете при Криволак загива членът на ЦК на ВМОРО Хр. Чернопеев. По силата на правилника мястото му е заето веднага от първия запасен член - Ал. Протогеров.

Влошаването на положението по фронтовете и тила, търканията със съюзниците, развихрянето на спекулата и корупцията от правителствените партизани довеждат до разрив между Т. Александров и правителството на В. Радославов. За дистанцирането на ВМОРО от кабинета и неговата политика особено настоява Ал. Протогеров, който от 1917 г. е директор на Дирекцията за стопански грижи и обществена предвидливост /ДСГОП/. Именно злоупотребите на радославовите приближени, изнасящи за Германия дефицитни стоки, необходими за страната и фронта, карат Протогеров да си подаде оставката от дирекцията.

Падането на радославовия кабинет през юни 1918 г. е посрещнато от двамата ръководители на ВМОРО с надежда за

радикална смяна на политиката. Такива са впрочем и очакванията на цялото общество.

Но и новото правителство на Ал. Малинов с със скована воля и ограничени възможности. Без посока и кормчия българският държавен кораб неотклонно лети към новата национална катастрофа.

Тя започва с пробива при Добро поле, войнишкия бунт и Солунското примирие от 29 септември 1918 г. България излиза от поредната война, която води за националното си обединение, съкрушена, очакваща милостта на победителите. До последният акт на трагедията - мира, остава още една година.

Начело на ВМОРО

Излизането на България от войната и условията на примирието предизвикват осезаем шок сред българското общество. Става пределно ясно, че победителите и техните балкански сателити подготвят за България жестоко отмъщение. Условията на примирието предвиждат изтеглянето на българската армия от всички територии, окупирани след 1915 г., демобилизация и разоръжаване на армията, задържане в плен на всички войски на запад от скопския меридиан, абдикация на цар Фердинанд и др.

Реокупацията на Македония и Западна Тракия предизвиква масово бягство на българското население, а тези, които остават, са обект на отмъщението на сръбската и гръцка армия. Стотици са убитите, арестувани и инквизирани българи. На опустошение и разрушение са предадени десетки села и градове. Преднамерено се унищожават всички български национално-културни институти, системно и жестоко се изтребва българската интелигенция. Сърбия и Гърция предприемат истински поход за пълен и окончателен разгром на българщината в Македония.

Повсеместно е забранена употребата на български език, насилствено са променени фамилните имена, притежаването на български книги и литература се наказва като углавно престъпление. Крайната цел е денационализация и насилствена асимилация на коренното българско население, превръщането му в „чисто сръбско“, респективно - „гръцко“. Тази политика е по-силно изразена във Вардарска Македония, докато Гърция, която сама има проблеми с бежанци, възприема тактиката на насилствено прогонване на българите от Егейска

Македония и Западна Тракия. С цел да се съсипе икономически населението, да се разруши неговата национална консолидация, двете държави приемат и специални стопански и други закони.

Първите стъпки към възстановяването на ВМОРО се предприемат в последните месеци на 1918 Макар посочените погоре мерки все още да не са повсеместно и напълно проведени, тенденцията е достатъчно добре очертана, за да съществуват илюзии по отношение на бъдещето.

Но ако такива илюзии все пак има, то те са свързани с надеждата, че Великите сили-победителки не ще допуснат да бъдат наказани народите за сметка на своите управници.

През 1917 г. американският президент У. Уилсън лансира своята *„Програма за мир в света“*, известна и като *„Четиринадесетте точки“*. В нея той се обявява за налагането на такава система от мирни договори, която, независимо от крайния изход на войната, ще осигури бъдещия ред и мир на стария континент. По-конкретно той предлага войната да приключи без анексии и контрибуции, без оглед на това кой е победител. На народите от победените страни особено импонира прокараният в програмата на Уилсън принцип на самоопределението. Идеите на американския президент са особено популярни в България и именно неговите „четиринадесет точки“ са последната сламка, за която се хващат корабокрушенците от българския държавен кораб. Доколкото между победителите има и някои противоречия за подялбата на плячката, на тях също се разчита.

Краят на войната заварва македонското движение в момент на дезорганизация и без определен план за действие в новосъздадената обстановка. По времето на войната ВМОРО с фактически разформирована и всички дейци без разлика на минали различия активно работят за Велика България.

Единственият достатъчно авторитетен и действуващ орган с Изпълнителният комитет на македонските братства /ИК/. Належаща е нуждата от изработването на съответен документ, който да отразява желанията на българското население в Македония, за да се чуе и неговият глас на предстоящата мирна конференция.

В заседанията си през ноември 1918 г. ИК на братствата решава да се изработи един мемоар до мирната конференция въз основа на следните начала: първо - неделимост на Македония, и второ - присъединение на Македония към България. В случай, че горните искания не се приемат, ИК допуска създаването на независима държава Македония в нейните географ-

ски граници под егидата на Обществото на народите или някоя от Великите сили.

Съпоставено с конкретната политическа обстановка и положението на България в онзи момент, горните искания изглеждат най-малкото странни и неуместни. Но в случая трябва да се има пред вид, че българското общество се намира под силното психологическо въздействие на американската програма за мир, която предвижда зачитането на всички исторически и етнически аргументи при очертаването на новите граници. Откритото заявяване на българските претенции има и друг - морален ефект. С него се демонстрира общата историческа съдба на всички българи, загриженост за съдбата на онези, които ще останат извън границите на българската държава. Може би за пръв път България декларира по подобен категоричен начин своите национални интереси в Македония, без да се прикрива зад различни тактически лозунги. А както сочи историческият опит, тези тактически ходове /например лозунгът за „автономия“/ не могат да заблудят никого, особено пък съседите на България. Друг е въпросът за реалността на исканията на ИК. Разбира се, че при създадените обстоятелства и атмосферата на мирната конференция никакви български претенции нямат шанс, дори и най-скромните. На практика България е лишена от възможността въобще да се произнесе по съдържанието на мирния договор. При това положение демонстрацията на ИК има свое значение единствено като морален ангажимент към македонските българи.

Но в дните на Парижката мирна конференция българското общество и в частност македонското движение демонстрират и един вкоренен национален порок. Противно на нормалната логика, според която в момент на опасност за нацията тя инстинктивно се сплотява, загърбва социални и групови интереси в името на своето оцеляване, в България именно в такива отговорни исторически моменти избуяват до фантастични размери политически и класови пристрастия.

От този отровен бацил не е пощадено и македонското движение. Може да се каже, че неговата история е до голяма степен и история на неговите междуособици. Излишно е да се дават примери - те са хрестоматийни.

Паралелно с ИК на македонските братства, сред известни среди на македонската емиграция в България се оформя още един идеен център /впоследствие числото им нараства до три/ Това е Временното представителство. Това са бившите „левичари“, които отново излизат на сцената и се стремят да

се наложат като пръв фактор на цялото македонско движение. В своите печатни издания Временното представителство громи „империалистическите походи“ на България към Македония, яростно заклеймява ВМОРО като „българско оръдие“ и т.н. То също издига идеята за създаването на независима Македония, но отхвърля всяка мисъл за евентуално бъдещо присъединение към България.

Между двата емигрантски центъра се води яростна печатна война, която не би била страшна, ако не водеше до опартизаняването на емиграцията и нейното раздробяване. Това раздробяване се засилва и чрез създаването на трети център, наречен *„Временна комисия“*. Официалната цел на Комисията е да примири враждуващите, но нейните членове открито проявяват лидерски амбиции и по-късно наистина дават живот на т.нар. *„федералистко движение“*. Именно федералистите, оформени като конкурентна организация на ВМОРО, създават огромни трудности в борбата против сръбския режим в Македония.

До момента, в който стават известни условията на мирния договор, Т. Александров работи в ИК на братствата и заедно с Протогеров участвува в подготовката на мемоар до мирната конференция. Настоящата и особено миналата им дейност ги прави основна мишена на левичарската преса. Главното „обвинение“ е, че са работили за Велика България и политическото обединение на всички територии, населени с българи. Атаките се засилват с присъединяването и на още една група от бивши другари на Т. Александров начело с д-р Христо Татарчев - един от основателите на ВМОРО.

Амбициите на Хр. Татарчев стават очебийни с неговото присъединяване към Временната комисия.

Но за самия Т. Александров е предълно ясно, че ефектът от мемоарите и петициите е нищожен. Моментът изисква бързи мерки за възстановяването на ВМОРО и обмисляне на нейните бъдещи планове и методи на действие. Оставяйки софийските революционери да се замерят с вестникарски филипики, Т. Александров се заема именно с това - възстановяването на ВМРО.

Всъщност работата започва веднага след Солунското примирие и трае почти една година. Събират се оръжие, пари, снаряжение и всичко, което ще е необходимо. В наследство на ВМРО минава голяма част от въоръжението и имуществото на 11-а Македонска пехотна дивизия.

Първата задача на Т. Александров е да възстанови връзки-

те с вътрешността на Македония - там, където той е най-добре познат и връзките му с местното население са огромни. Качеството на Т. Александров като ВЪТРЕШЕН деец на ВМРО с най-силното му оръжие и му дава възможност да пренебрегва с презрение клеветите и инсинуациите на завистниците. Почитта и доверието на населението от вътрешността на Македония се символизира и от прозвището, което народът му дава - „Старио“, макар самият Т. Александров да е относително млад.

През късната есен на 1919 г. по искане на сръбското правителство Т. Александров заедно с Протогеров са арестувани. Белград настоява да му бъдат предадени, за да ги съди като „военопрестъпници“. Но в ареста и двамата престояват не повече от 10-тина дни. След успешното бягство Александров и Протогеров преминават в нелегалност.

Като следствие от политическите промени след войната, свързани с откъсването от България на територии, националноосвободителното движение се разчленява на четири: македонско, тракийско, добруджанско и западнопокраинско.

От ВМОРО се оформят две независими организации - Вътрешната македонска революционна организация /ВМРО/ и Вътрешната тракийска революционна организация /ВТРО/. Въпреки че известно време и двете се ползуват от уставите на правилника на бившата ВМОРО и нейният печат, условията им налагат разграничение в целите и методите на действие. Техните моментни интереси не винаги съвпадат, а понякога дори и си противоречат.

При възстановяването на ВМРО, ръководството отчита промените в обстановката и се старае съответно да нагоди стратегията и тактиката на организацията.

Като своя стратегическа цел ВМРО възприема идеята за автономия на Македония, откъдето идва и нарицателно „Автономист“, т.е. член на ВМРО. В редица официални документи автономията се тълкува с нюанси, мотивирани от конкретните нужди на момента. ВМРО и нейните лидери говорят ту за автономия на Македония в нейната географска цялост, ту за автономия само на Вардарската част. Всъщност тази честа смяна на тълкуването на автономната идея говори, че тя самата има не толкова стратегически, колкото тактически характер. Действителният смисъл на автономията се свежда до запазването целостта на Македония, или ,когато това е невъзможно, поне на българското национално самосъзнание на населението; да бъде оградено то от

асимилация и денационализация. Ръководството на ВМРО, поне по времето на Т. Александров, вижда в автономията най-важната предпоставка за едно бъдещо обединение с България, при благоприятно съотношение на силите.

Подобен е смисълът на другия програмен лозунг - независима Македония. Но тук вече се разбира съвкупност на трите й части - Вардарска, Егейска и Пиринска. Лозунгът за независима Македония е с подчертано пропагандно характер и неговата цел е да покаже, че ВМРО се е простила с амбициите си да присъедини Македония към България. Когато това се налага, Т. Александров говори дори и за Балканска федерация, но не може да се твърди, че е хранил някакви илюзии по този доволно абстрактен въпрос.

Но тук трябва определено да се каже, че в годините след неговата смърт, по редица причини регионалният сепаратизъм на македонските българи набира скорост и лозунгите, които до момента само се представят за стратегически, наистина придобиват такъв смисъл.

Разбира се, Т. Александров не изпада в плен на илюзията, че ВМРО сама ще успее да извоюва автономията и независимостта на Македония. Историческият опит достатъчно красноречиво е показал, че ключовете на македонския въпрос не са в балканските столици, нито някъде из македонските планини. Правителствата на големите държави, тяхното обществено мнение трябва да бъдат убедени, че имат всичкия интерес от преразглеждане македонския въпрос и при това ново преразглеждане гласът на Македония трябва да бъде чут.

Първият резултат от това преразглеждане предвижда признаването на македонските българи за национално малцинство в Югославия и Гърция и приложение на съответните клаузи на мирния договор. Именно това е минималната и непосредствена цел на ВМРО. Едва след нея идва автономията и всичко останало.

А до момента, в който назрят необходимите условия, задачата на ВМРО е да противодейства на денационализацията за запазване българския национален характер на Македония.

Методите на ВМРО включват на първо място въоръжена борба, използуване на всички легални възможности в законодателството на съответните държави и накрая - дипломацията.

Чрез въоръжената борба ВМРО се стреми да поддържа борческия дух на населението. В новите условия, когато маке-

донските българи са лишени от своите национално-културни институции, налага се ВМРО да поеме и функциите на Екзархията. Освен четници и воеводи членовете на ВМРО трябва да бъдат и свещеници, и учители. В раниците си, наред с патрони и бомби, четниците носят и книги - буквари, стихове на Вазов и Ботев. Тази функция на революционната организация обяснява и факта, че ВМРО концентрира в себе си значителна част от интелектуалния потенциал на българското общество. Самият факт, че организацията съществува, че всеки македонски селянин може да види и дори да пипне Т. Александров, неговите четници, които могат необезпокоявани да се движат с месеци из вътрешността на Македония, е вече един факт с дълбок смисъл. ВМРО и всеки четник олицетворяват частица от Българйя, в нейно лице македонските българи виждат материализирана връзката си с България и българщината. В Македония ВМРО е отново нелегалната българска държава. Че е търсен, при това съзнателно, точно този ефект, говори и въвеждането на специална униформа за четите. Продължават да се практикуват традиционните ритуали, раздават се специални отличия и пр.

Другата цел на въоръжените акции на ВМРО е да накара света отново да заговори за Македония, непрекъснато да му напомня, че тя съществува, страда и се бори. Общественото мнение трябва да се проникне от съзнанието, че докато не се реши македонският въпрос, войната на Балканите не може да се смята, че е приключила.

С деловата организационна и техническа работа по възстановяването на ВМРО се занимава Т. Александров, Ал. Протогеров - с идейните основи, а П. Чаулев трябва да използува старите си връзки в Албания за укрепването на ВМРО в Западна Македония. В Албания, със съдействието и на италианските тайни служби, ВМРО възнамерява да създаде своя база.

На 11 юни 1920г. ЦК на ВМРО взема решение за първата си голяма офанзива във Вардарска Македония. Вардарска Македония се разглежда като приоритетно направление, а и връзките на Т. Александров там са най-сигурни. В Егейска Македония не се провеждат мащабни акции, за да не се провокира етническото прочистване на българското население. Началото на офанзивата е насрочено за първите дни на юни 1920 г.

В съответствие с изискванията на устава на ВМРО, Т. Александров лично ръководи акцията на четите. Неговият щаб се установява в района на Кратовските планини.

Подпомагани активно от местното население, четите предприемат масирани нападения над градове и села, като вдигат паника в сръбските власти и настаненте колонисти. От главната квартира на Т. Александров ежедневно заминават и пристигат куриери, води се оживена и редовна кореспонденция с България, и дори с някои европейски страни.

Особено силно въздействува тази обстановка на неколцината западни кореспонденти, които, търсейки поредната сензация за своята публика, поемат риска да интервюират на място водача на македонската революция. Но вместо поредния балкански каналия, журналистите са изумени от срещата си с една личност, която само с вида си внушава почит и уважение към делото, на което служи. Красноречиво е описанието на френския журналист Пол Ерио от парижкия „Журнал“:

„Аз очаквах да намеря един страшен кондотиер, фанатичен и екзалтиран. Но съвсем друг човек стоеше пред мен. Слаб, доста висок, бледно лице, правилен профил, завършващ с една изрядко прошарена брада, живи очи, понякога замислени, но винаги нежни. Тодор Александров, който е на 42 години, говори спокойно, сладко, почти без жестове, по най-важните за неговото отечество въпроси и лично за себе си. Неговото спокойствие и хладнокръвие удивлява. И между това този човек, който е душата на македонската революция, притежава една желязна воля и неговият решителен дух не престава да удивлява тези, които го обкръжават.“

Чрез чуждите кореспонденти и техните материали ВМРО и Т. Александров стават широко известни, превръщат се в една от сензационните теми на големите европейски издания. Всъщност това е и една от целите, които ВМРО преследва със своите нападения в Македония. В своите изявления пред пресата Т. Александров е достатъчно дипломатичен и не поставя крайни и нереалистични искания. По всеки повод той декларира готовността на ВМРО да преговаря с официалните власти за спиране на кръвопролитието, изтъква легитимния характер на борбата на ВМРО - спазване договора за защита на малцинствата по отношение на македонските българи. Неговата балансирана линия на поведение допринася за оформяне на сравнително обективно становище на европейското обществено мнение по събитията в Македония.

Когато в началото на 1921 г. Т. Александров се завръща в България след шестмесечно пребиваване на организационната територия, зад себе си той е оставил здрава организационна мрежа - канали, куриери, четнически ядра и организирано

на милиционен принцип население. Лично за себе си Т. Александров доказва по безспорен начин качествата си на най-авторитетен водач на ВМРО и правото си на член на ЦК.

Но в България Т. Александров и ВМРО се сблъскват с нови проблеми. По това време на власт с БЗНС начело с Ал. Стамболийски.

До втората половина на 1921 г. в отношенията между БЗНС и ВМРО не се установяват сериозни противоречия. В кореспонденцията между Ал. Стамболийски и Т. Александров се разисква идеята за делегиране на пълномощници и стремеж за избягване на възможните конфронтации. Но в средата на същата година министърът на вътрешните работи в кабинета на Стамболийски Ал. Димитров, след едно посещение в Белград става инициатор на рязък поврат в отношението към ВМРО. Правителството на Ал. Стамболийски започва провеждането на външна политика, на приятелството с Югославия. Цената на това приятелство е твърде висока-ликвидирането на ВМРО и официален отказ на България от всякакви проблеми, отнасящи се до Македония. Второто условие е лесно изпълнимо и лично министър-председателят на няколко пъти декларира, че *„македонците са му дошли до гуша“* и той предоставя на Белград правото да ги превъзпита като „добри граждани“.

Но да се ликвидира ВМРО нито е толкова лесно, нито е безопасно. Първата жертва на конфликта е сам вътрешният министър Ал. Димитров. Последват го и някои извести македонски дейци, които са в услуга на правителството като Гьорче Петров. Опитът на БЗНС да си създаде свой емигрантски съюз също е пресечен от куршумите на автономистите.

Оръдие за борба срещу ВМРО е намерено и в лицето на т.нар. Временна комисия, от която произлиза и течението на „федералистите“. Към тях се присъединяват и различни престъпни елементи - осъдени от ВМРО, както и отломките от бившите „серчани“, водени сега от Тодор Паница. Самият Паница е съден като незаконно забогатял през войната, но е амнистиран, за да се бори против ВМРО. Към тази пъстра смесица се прикачват и някои отметнали се от Т. Александров негови бивши съратници - Стоян Мишев, Гр. Цикалев, Славе Иванов.

Скоро се появява и новата нелегална организация под името Вътрешна македонска федеративна организация /ВМФО/. Това е оръдието, на което правителството на Стамболийски разчита в борбата си срещу ВМРО.

Отговорът на ВМРО е бърз и предълно впечатляващ. След Ал. Димитров и Г. Петров, куршумите покосяват някои от идеолозите на федералистите - Хр. Далкалачев, арх. Юруков. Други, като д-р Ф. Атанасов и д-р Хр. Татарчев, са принудени да избягат от страната. Лишени от социална база, разбити военно, федералистите бягат във Вардарска Македония и там създават контрачетническа организация, известна като *„Удруженье против бугарских бандита“*.

Паралелно с борбата срещу ренегатите Т. Александров подготвя новата, втора офанзива във Вардарска Македония. Настъплението започва през пролетта на 1922 г. и Т. Александров отново е начело на четите. От запад, по предварителната уговорка с албанците, настъпват техните качашки чети. Българи и албанци сеят смърт и ужас сред сръбската администрация и настаните колонисти във Вардарска Македония. Мащабите на офанзивата отново дават храна на европейската преса. Общо е мнението, че това е прелюдия към повсеместно българо-албанско въстание в Македония.

Освен с албанската съпротива, Т. Александров полага усилия да постигне споразумение и с хърватите, водени от Степан Радич. Двамата си разменят писма и дори говорят за лична среща. Но между най-известните национални водачи в Европа има и една съществена разлика. Радич е убеден пацифист, докато Т. Александров твърди, че сърбите по-добре разбират езика на карабината. Но тези различия не им пречат да размахват пред Белград свое единство. В редица интервюта Т. Александров преднамерено набляга на приятелството си с Радич и определено намеква за българо-хърватски блок против сръбската тирания в Югославия.

В началото на 1923 г. конфликтът между ВМРО и БЗНС навлиза в критична фаза. Подписана е българо-югославска спогодба, в която се съдържат клаузи, насочени директно срещу ВМРО. През февруари терорист на организацията хвърля бомба в ложата на Стамболийски в Народния театър, но министър-председателят оцелява. Неговият отговор са арести на дейци на емигрантското движение и спиране на някои печатни издания, симпатизиращи на ВМРО.

Смятайки, че се е справил с автономистите, Ал. Стамболийски заявява, че следващите в списъка са комунистите. Но ангажирал цялото си внимание към ВМРО и БКП, Ал. Стамболийски остава сляп за истинската опасност.

На 9 юни 1923 г. е извършен военен преврат, а няколко дни по-късно е убит и самият Ал. Стамболийски. ВМРО и маке-

донската емиграция подкрепят превратa, но автономистите не взимат пряко и непосредствено участие в неговото провеждане. Но в дните и месеците след превратa ВМРО и лично Т. Александров са предeлно активни. Т. Александров си позволява дори да се намесва в прерогативите на държавните институции и предизвиква раздразнението на някои министри. Конфликтът се подклажда и от стремежа на деветоюнците да продължат външнополитическия курс на Ал. Стамболийски. Последното предизвиква раздразнението на Т. Александров и нов разрив между него и поредното българско правителство. Израз на това раздразнение е постигнатата спогодба с БКП относно подготвяното от комунистите въстание за сваляне-то на Ал. Цанков. Подготовката за въстанието е публична тайна, известна е и вероятната дата - 17 септември. В стремежа си да даде един урок на Цанков и да го накара да бъде повнимателен с ВМРО, Т. Александров заявява на представители на БКП, че организацията ще запази неутралитет. В замяна той настоява въстанието да не се разпростира в базата на ВМРО - Пиринска Македония. За БКП не струва нищо да обещае исканото от Александров, но, както това става ясно по-късно, изобщо няма намерение да спази обещанието си.

Големият заговор

Разгромът на въстанието в България, което Л. Троцки нарича *„българска глупост“*, обаче не води до прецизиране на общия стратегически план на Коминтерна. Той се гради на следната логична, според авторите му, схема: ако по някакъв начин могат да се предизвикат международни усложнения и нова война, то това ще предизвика взрив на социалното недоволство, който може да прерастне в революция и пренасянето границите на болшевизма на запад. На въпроса *„кое е най-слабото и конфликтно място в Европа?“*, стратезите на Коминтерна отговарят - *„Балканите“*. Тук са преплетени интересите на всички велики сили и една локална война в този регион може да прерастне в европейска. А най-лесно Балканите могат да бъдат взривени с умело направляване на националните конфликти, с които районът изобилствува. Всичко това налага да се установи контрол над националноосвободителните движения и организации. На първо място в списъка е ВМРО,следвана от Хърватската републиканска селска партия на Ст. Радич.

Всъщност Москва проявява интерес към ВМРО отдавна,

но последните събития налагат ускоряване на операцията. По препоръка на Коминтерна БКП готви усилено ново въстание, което трябва да избухне отново през септември 1924 г.

Проучвайки внимателно ВМРО и нейните първи водачи, тайните служби на Коминтерна и международният отдел на Обединеното главно политическо управление /ОГПУ/ на СССР, предшественик на НКВД и КГБ, стигат до извода, че ключ към овладяването на ВМРО е личността на Т. Александров.

Но, за да бъде той отстранен, преди всичко трябва да бъде компрометиран и лишен от вътрешна и международна подкрепа. Коминтерновските спецслужби имат пълна представа за неговия характер и много добре знаят, че не си струва да опитват да го купят.

Но докато, според Коминтерна, Т. Александров и Ал. Протогеров са *„безнадеждни български националисти“* и не подлежат на *„революционно превъзпитание“*, не така стои проблемът с третия член на ЦК на ВМРО - Петър Чаулев.

Докато се възстановява ВМРО и се водят активни бойни действия, П. Чаулев е напълно пасивен. Изпратен от ВМРО в Италия уж да координира взаимодействието и помощта през Албания, той непрекъснато си намира поводи да не влезе в Македония, за което Т. Александров неоднократно настоява. Коминтерновските представители успяват да влязат във връзка с него и направо да го купят за около 500 долара, а може би и повече.

Освен на Чаулев се разчита и на други „здрави сили“ - федералистите на Ст. Мишев и групата на Паница. От някои секретни доклади личи, че БКП и Коминтернът са съзнавали съмнителните качества на тандема Мишев - Паница, но те са единственият контингент, с който разполагат. Крайната цел на цялата операция с отстраняването на Т. Александров и Ал. Протогеров от ръководството на ВМРО и налагането на ново, което е готово да следва безпроблемно политиката на Москва.

Междувременно ВМРО започва да реализира нова международна инициатива, свързана с правителствената промяна в Англия. В състава на новото лейбъристко правителство има и някои от приятелите на българската национална кауза. На тях се разчита за интервенция пред Югославия и преразглеждане на македонския въпрос.

Но като съзнава добре, че ВМРО не може да очаква реализиране на всичките си цели от страна на Европа, Т. Александров се старае да представи тези цели като мини-

мални и легитимни, базиращи се на мирните договори. В интервюта и изявления, лидерът на ВМРО заявява, че организацията признава следвоенните граници на Югославия и съвместимостта на автономията на Македония с тези граници. Т. Александров отива дори и по-далеч. Той развива идеята, че и Пиринска Македония би могла да бъде присъединена към Югославия заедно с България, като държавата се реорганизира на федеративен принцип.

Очевидно подобни изявления имат по-скоро показен характер и целят да обезоръжат югославската пропаганда и да демонстрират добра воля от страна на ВМРО.

Но научавайки за контактите на Т. Александров с официалните английски правителствени среди, коминтерновските спецслужби решават да форсират събитията. Това се налага и от бързото развитие на кризисната обстановка в България.

Фаталната стъпка към своята Голгота обаче прави сам Т. Александров. Паралелно с опитите да се търси английско вмешателство, той решава да упражни и косвен натиск върху Великите сили, като размаха призрака на болшевизма на Балканите. Без да има точна представа за хората, с които си има работа, и техните методи, нито за далечните им цели, Т. Александров наивно, както се оказва по-късно, очаква да извлече полза от връзките си с Москва. При това той се надява това да стане без ВМРО да поема конкретни ангажименти. В случая Т. Александров има като пример помощта, която Съветска Русия наистина оказа на движението на кемалистите за запазване независимостта и целостта на Турция. В известен смисъл той се оставя да бъде заблуден от болшевишката пропаганда и не прекъсва контактите си с представителите на Коминтерна. А това са всъщност хората на международния отдел на ОГПУ и неговия балкански клон, които резидират във Виена.

През есента на 1923 г., почти веднага след Септемврийското въстание, един от тези агенти, известен под псевдонима „Андреев-Базаров", се среща с Т. Александров в Пиринска Македония. Постигнато е съгласие за продължаване на преговорите във Виена. Лично Т. Александров подготвя и един проект на споразумение като основа за делегацията на ВМРО. Проектът предвижда сътрудничество между Съветска Русия и ВМРО при запазване пълната независимост на двете страни. За уплитането на Т. Александров в мрежата на съветските спецслужби спомага и ескалацията на конфликта му с правителството на Ал. Цанков. Самият Т.

Александров подхожда крайно емоционално към мерките на правителството за успокояване на Югославия и това му спечелва отявлени противници в лицето на министрите Ив. Вълков, Ив. Русев, Хр. Калфов и др.

Фатален се оказва и изборът на лицето, което да представлява ВМРО на преговорите във Виена - Димитър Влахов. Това е тип на съвършен кариерист и интригант, готов да служи на всяка кауза в замяна на конкретни материални облаги. Някога Д. Влахов бе близък на Сандански, но после влезе в лагера на Т. Александров и бе изпратен като делегат на ВМРО през юни 1923 г. в Москва. През 1924 г. той предаде Т. Александров и се обяви за „левичар", влезе в БКП и болшевишката партия, за да им измени през 1945 г., преминавайки в лагера на Тито, за да стане един от водещите македонисти и денационализатори на българите във Вардарска Македония.

Във Виена Д. Влахов е извън контрола на Т. Александров и успешно влиза в ролята си на агент-провокатор.

Формално целта на преговорите във Виена е да се постигне единството на македонското движение и помирение между автономисти и федералисти. Ролята на посредници ще играят представителите на Коминтерна. Единият от тях е една загадъчна фигура, известна с псевдонима „Черски", ликвидиран години по-късно като троцкист. Вторият е един българин, бивш член на комунистическата партия - Никола Харлаков. В миналото Харлаков бе един от идеолозите на „левичарите" около Сандански. От БКП бе изключен заради призивите си към незабавна революция и установяване на съветска власт през 1920 и 1921 г. Но изхвърлен от Д. Благоев, Харлаков бе радушно приет в Коминтерна, където точно неговите възгледи са актуални. И за да бъде историята иронична докрай, Н. Харлаков, чийто прах е зазидан в кремълската стена, е роден брат на известния капитан Харлаков - считан за един от физическите убийци на Ал. Стамболийски.

Крайната цел на Черски и Харлаков е да изтръгнат от ЦК на ВМРО някакъв документ, който да послужи като компромат пред българското и европейските правителства. Това ще остави Т. Александров и Ал. Протогеров изцяло на милостта на Коминтерна, след което тяхното елиминиране няма да бъде особен проблем.

Но още преди Т. Александров и Ал. Протогеров да пристигнат във Виена, коминтерновските представители успяват да вербуват и П. Чаулев. Методиката е предълно проста: паричен заем, последван от шантаж.

Поведението на П. Чаулев обаче обезпокоява отдавна останалите двама членове на ЦК на ВМРО и те се уговарят за предварителна среща в Рим за изясняване на отношенията и съгласуване на линията за предстоящите преговори. Чрез Д. Влахов, тези намерения стават известни и така проектираната среща в Рим е осуетена.

Когато Т. Александров и Ал. Протогеров пристигат във Виена, те са изправени пред свършения факт на една декларация, предварително подписана от Чаулев и Влахов под диктовката на Черски и Харлаков. Това е нарушение на кръга на техните пълномощия и основателно предизвиква гнева на Т. Александров. Самият текст на документа вече е една провокация, тъй като в него се заявява, че ВМРО ще се бори и срещу българското правителство, против балканския и европейски империализъм и т.н.

С въпросната декларация на ръка коминтерновските представители се опитват да диктуват условията си в един предело ултимативен тон. Тези условия включват:

1. Помирение с федералистите;

2. Изваждане на Протогеров от ЦК и заменянето му с Ч. Кантарджиев /бивш левичар-сандинист/;

3. ВМРО да поеме ангажимент да се бори заедно с БКП и БЗНС /левица/ против правителството на Ал. Цанков и балканския, и световен империализъм;

4. ВМРО публично да порицае своите членове, взели участие в потушаването на Септемврийското въстание;

5. Организацията да се задължи предварително да проведе конгреса си в чужбина.

Веднага след предявяването на горния ултиматум Т. Александров предлага ЦК на ВМРО да напусне Виена, като си даде вид, че само отлага преговорите. Съществува реална опасност агентите на ОГПУ във Виена да предадат Александров и Протогеров на австрийските или дори направо на югославските власти.

Но в този изключително деликатен момент Чаулев и Влахов се обявяват против прекъсването на преговорите - ход, предварително уговорен с Черски и Харлаков. Неочаквано те са подкрепени и от Протогеров, който продължава да храни илюзии, че ВМРО би могла да има полза от тези преговори.

При това положение Т. Александров решава да напусне Виена и на 1 май 1924 г. заминава за Лондон. Там той ще проведе важни разговори с лица, близки до кабинета, за рамките на едно ново преразглеждане положението в Македония. Черски

и Харлаков са неприятно изненадани, но това пък им развързва ръцете, още повече че Т. Александров прави нова грешка: упълномощава Протогеров и Чаулев да го подписват в случай, че се стигне до изработването на някакви документи.

Такива документи наистина се подготвят и са подписани от тримата: Протогеров, Чаулев и Влахов, а чрез първите двама и от Т. Александров. С това началната фаза на операцията завършва.

Най-известният от тези документи е т.нар. Майски манифест на ВМРО от 6 май 1924 г. В този фамозен документ ВМРО заявява пред целия свят, че ще воюва с правителството в България, където „македонският народ" е подложен на национален гнет, така както в Югославия и Гърция; ще търси своите съюзници в лицето на класовите и революционни движения и Съветския съюз; ще се бори против балканския и европейски империализъм и т.н.

За размера на своята грешка и възможните последствия Т. Александров си дава ясна сметка едва когато се завръща в България в края на май. Прочитайки преписите от документите, той с изумен. *„Когато ги четох, косите ми настръхнаха"* - пише Александров в бележка по Протогеров още същия ден.

Но пространството, в което Т. Александров може да маневрира, с много малко и зависи изцяло от лоялността на Чаулев и Влахов, т.е. от Черски. Опитите да се предотврати публикуването на манифеста са безуспешни. Дори напротив, от Виена настояват Александров сам да го публикува. В противен случай той ще бъде обнародван на 18 юли 1924 г. След изтичане на срока на ултиматума заканата е изпълнена - Майският манифест от името на ЦК на ВМРО е публикуван в първия брой на сп. „Балканска федерация", издавано във Виена.

Манифестът предизвиква истински шок с новината за „болшевизирането" на ВМРО. Английските правителствени кръгове се изразяват крайно негативно, българският кабинет чрез външният министър Хр. Калфов заявява, че „поема ръкавицата" и също обвинява Т. Александров в „болшевизъм". Чрез в. „Илинден" - орган на Илинденската организация, Манифестът става широко известен в България. Тази публикация също е преднамерена и е осъществена чрез внедряването на „леви" елементи в ръководството на организацията.

Опитите на Т. Александров и Ал. Протогеров да внесат яснота по въпроса, освен че са закъснели, но и косвено потвърждават, че е имало някакви преговори и контакти между тях

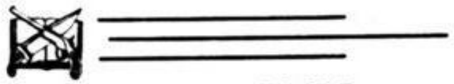

·и Коминтерна. ВМРО определено губи доверие във вътрешен и международен план. С това приключва и втората фаза по отстраняването на Т. Александров от ръководството на ВМРО и връщането й на „революционни позиции". Започва трети етап: действителното превземане ръководството на организацията и установяване на контрол върху нея от страна на БКП.

По този въпрос също се работи, и то отдавна. Още през 1923 г. БКП следи с внимание поведението на завеждащия ВМРО в Пиринска Македония - Алеко Василев. В един доклад на БКП до Коминтерна се посочват и някои от неговите „ценни" качества: ниска култура, грандомания и полуприкрито съперничество по отношение на Т. Александров. През 1924 г. усилено се работи и по линия на емиграцията за нейното „олевяване". Много активен в Илинденската организация е Димо Хаджидимов - член на ЦК на нелегалната БКП. Поощряват се и амбициите на Георги Занков и Арсений Йовков. Не може да се каже дали спецслужбите на Коминтерна и СССР наистина са планирали физическото, или са целели само политическото „убийство" на Т. Александров. Но с публикуването на манифеста кръгът на враждебност около него се затваря напълно. За правителството на Ал. Цанков той е *„предател и болшевик"*, за БКП и Коминтерна - *„непоправим националист"*, за групата на Алеко-Атанасов и Йовков-Занков - пречка за издигането им в йерархията на ВМРО и на политическата сцена. Заобиколен от недоверие и враждебност, Т. Александров остава сам.

Но че са предприети стъпки за неговата действителна изолация, Т. Александров осъзнава едва през август. Той има подозрения по отношение на Алеко и Г. Атанасов, както и за партизанските мераци на Г. Занков и А. Йовков. Последният удар обаче му нанася не друг, а Ал. Протогеров.

Още от края на юни А. Протогеров страни от Т. Александров и връзката между тях се осъществява изключително чрез писма. Последният не разбира каква може да бъде причината и я отдава на офицерската солидарност на Протогеров с генералите от кабинета. А спрямо тях Александров е озлобен и държи дори заплашително поведение. Картината се изяснява, когато Александров разбира, че Протогеров заедно с Алеко и Атанасов са провели тайно от него конгрес на Струмишкия революционен окръг, на който той именно е завеждащ. По-нататък Протогеров, Алеко и Г. Атанасов дават рамо на Г. Занков и А. Йовков, които въпреки предварителна уговорка да не бъдат предлагани, са избрани в ръководството на Илинденската организация. В писмата си до Т. Александров, Протогеров открито го обвинява в себичност, липса на толерантност и безмерна амбиция да ръководи еднолично ВМРО.

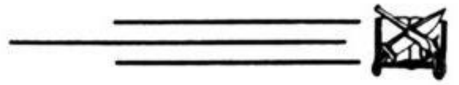

Назряващата криза във върховете на ВМРО бързо става обществено достояние и по кафенетата вече открито се говори, че предстои „детронирането" на Т. Александров. Осъзнавайки вече напълно сериозността на положението и опасността от ново разцепление на ВМРО, Т. Александров взема мерки да присъствува лично на следващия окръжен конгрес - Серския. Там той възнамерява да постави на разискване всички въпроси от последните месеци, включително и своята отговорност за кризата във ВМРО. Достояние на делегатите трябва да станат и всички факти, свързани със злоупотребите и поведението на Алеко Василев.

И до днес мистерията около убийството на Т. Александров остава неразгадана докрай. Неизвестна е ролята на правителството и на самия Ал. Протогеров. Четири години по-късно, по заповед на Ив. Михайлов ще бъде убит и той. Обвинението е: *„участие в заговора против Тодор Александров"*. Но освен нападките от писмата липсват сериозни улики за съпричастието на Протогеров. Тридесет години по-късно бившият министър и генерал Ив. Вълков ще сподели пред свои съкилийници версията, че убийството на Александров е дело на Военния съюз. Но ако Ал. Протогеров е знаел за предстоящото покушение, дали би се решил да присъствува лично? Въпросите остават.

Краят

В края на август 1924 г. в местността „Лопово", над с. Сугарево, в Пирин планина, се събираха делегатите за конгреса на Серския революционен окръг. На 30 август конгресът започна своята работа, но всички знаеха, че въпросите, за които се бяха събрали, ще се поставят едва на другия ден, когато трябваше да пристигнат двама от членовете на ЦК на ВМРО - Т. Александров и Ал. Протогеров.

Конгресите на отделните революционни окръзи трябваше да очертаят насоките и да изберат делегати за проектирания общ конгрес на ВМРО. От последния конгрес през 1908 г. бяха изминали 16 години.

Вечерта около огньовете делегатите разговаряха

полугласно, разказваха случки, коментираха се различни истории и техните герои.

Между присъствуващите особено привличаше погледа фигурата на завеждащия Серския окръг - Алеко Василев Орфански. Алеко биеше на очи не само с осанка и масата на своите 120 килограма. С буйна коса и брада, окичен с оръжие и препасан с ремъци, Алеко бе сякаш олицетворение на харизматичната същност на ВМРО.

Но тези, които по-отблизо познаваха най-видния автономист в Петричко, знаеха, че наред със склонността си към салтанати и показност Алеко с болезнено амбициозен, властолюбив, користен и хладнокръвно жесток. Целият негов характер се съдържаше в многозначителния му прякор - „Пашата".

Някога „Пашата" беше четник на Сандански, поради което минаваше и за „сандинист". През време на войната случаят го срещна с Т. Александров, с когото за известно време деляха и една обща квартира в Ниш. Години по-късно пътищата на двамата отново се пресякоха. Тогава Т. Александров възстановяваше ВМРО и се нуждаеше от доверен човек за организиране на базата в Пиринска Македония.

Алеко Василев обаче се беше ориентирал към по-доходно занятие. Безвластието и рехавата охрана по границата създаваха отлични възможности за хора без особени скрупули и определена професия. Алеко беше оценил тази възможности и, опирайки се на стари връзки и общност на интересите, бързо създаде организация от типа на ВМРО, но с далеч по-прагматични цели. В течение на 1-2 години от третостепенен „сандинист" Алеко се превърна в „Паша" на Петричко. Контрабанда, изнудване и формален грабеж бяха само началната фаза на неговото разгръщане. По-късно той прояви размах и започна спекула с тютюни и афион. Корумпираната държавна администрация облекчаваше инициативите на „Пашата", който напълно се изживяваше като такъв. Начело на своята въоръжена група, опиращ се на широка мрежа от ятаци и информатори, Алеко бе в пълния смисъл на думата разпоредител с живота и имота на населението. В своите афери той беше уплел и местната администрация, но при едно скарване с окръжния управител Козлев Алеко се оказа по-бърз, а окръгът остана без наместник на държавната власт.

От този момент Алеко се обяви за нелегален, но продължи да се движи необезпокояван начело на четата си, която беше и фактическата власт в Пиринска Македония.

Примерът на Алеко следваха и други бивши членове на ВМРО, дезертьори от армията и различни социални корабокрушенци. В началото на двадесетте години бандитизмът в Петричко се превърна в истинска напаст. Нападенията на шайките през границата винаги се използуваха от сръбските и гръцките власти за оправдание на терора и обезбългаряването на Вардарска и Егейска Македония.

В нощта на 30 срещу 31 август 1924 г. край огъня на лоповската поляна Алеко с носталгия си спомняше миналото. Той не можеше да бъде напълно сигурен, че ще види и залеза на идващия ден, който щеше да бъде може би най-важният в живота му.

През 1922 г. Алеко получи писмо от Т. Александров с покана да се присъедини към ВМРО и, приемайки, от разбойник и „паша" се въздигна до „революционер" и идеен борец. Организацията амнистира разкаялите се бандити, а с непоправимите постъпи съгласно правилника и традициите си. Така Алеко запази безразделната си власт в окръга, но сега вече като пълномощник на ЦК на ВМРО и „завеждащ Македония под българска власт".

Но макар и „идеен", Алеко не можа да стане идеалист. Пречеха му споменът и старите навици, както и натрупаните от „преди идейния" период 1 200 000 златни лева. Впрочем Алеко скоро разбра, че като висш представител на ВМРО в Пиринска Македония разполага с огромна власт, а следователно и с огромни възможности. Към своите лични средства той прибави и организационни суми, събирани като революционен данък от търговията с тютюн и други произведения. Част от тези пари чрез поставени лица Алеко депозираше в нови афери.

Все пак, Алеко си вършеше и организационната работа и негова беше заслугата за установяването на ВМРО в бившата крепост на Я. Сандански. През ноември 1922 г. начело на четата си Алеко разгроми базата на своя съидейник от миналото - Т. Паница в гр. Неврокоп.

С течение на времето Алеко се опи от властта, с която бе облечен, и неусетно започна да надхвърля рамките на предоставените му пълномощия. В тесен и по-широк кръг той си позволяваше да критикува политиката на ръководството на ВМРО и дори да саботира неговите решения.

Т. Александров очакваше нещо подобно и внедри в щаба на Алеко един запасен офицер - подполковник Георги Атанасов. За ВМРО Атанасов беше доволно неизвестен, но като прес-

ледван от правителството на БЗНС, потърси закрила и Т. Александров му я даде с надежда да го използува като военен специалист и доверен човек. Самият Г. Атанасов бе станал нелегален след едно спречкване в столичния локал „Панах", където остави няколко трупа. Именно сръчността му в боравенето с револвера направи впечатление на Т. Александров. По това време присъствието на военни във ВМРО не беше рядкост. Сам вторият човек в организацията Ал. Протогеров бе генерал-лейтенант.

Но Г. Атанасов също не оправда надеждите на ЦК на ВМРО. Много скоро Алеко го посвети в тайните си и двамата се отдадоха на злоупотреби в пълен синхрон и съгласие.

В навечерието на Серския конгрес Алеко научи, че Т. Александров усърдно събира сведения и доказателства за негови афери. Пред „Пашата" се очерта с цялата си сериозност опасността да бъде изправен пред революционния съд и съден по законите на ВМРО. А тези закони и предвидените наказания бяха добре известни на Алеко, който неведнъж сам ги беше прилагал от името на ВМРО. Той трябваше да направи труден избор: или да поеме риска и да дочака присъдата на организацията, или с един решителен удар да реши всичките си проблеми. Някои събития от лятото на 1924 г. наклониха везните в полза на второто решение. Оставаше да се изчака развръзката.

На другия ден, около обяд, една група въоръжени лица, от тях двама на коне, си пробиваше път нагоре към мястото на конгреса. Присъствието на Т. Александров и Ал. Протогеров се налагаше не само по силата на ръководните им функции, но и поради огромната важност на въпросите, които стояха за разрешение. В последните месеци ВМРО бе претърпяла сътресения, вътре в масата се чувствуваше някакво глухо и все още неориентирано движение, случиха се важни събития, които изискваха незабавната санкция на най-авторитетния за момента орган. Над ВМРО бе надвиснала сянката на някаква неясна заплаха. Пред конгреса Т. Александров искаше да поднесе всички факти за последните събития, като определено съзнаваше и собствената си отговорност. В чантата му се намираха и материалите за делата на Алеко Василев.

По обед изнурени от жегата Александров и Протогеров предложиха да се направи почивка близо до едно изворче, встрани от пътеката за Лопово. Мястото бе посочено от Т. Александров. Тук вече ги очакваха куриерите Динчо Балкански и Динчо Сугарски. Предишната вечер пристигнаха още двама от свитата на Алеко - Щерю Влахов и Динчо Вретенаров.

Зает с мислите си около това, което предстоеше на другия ден, Т. Александров не можа да си припомни, че преди няколко години ги бе наказал сурово - бяха заспали на пост. Не личеше напрежение и в отношенията между двамата членове на ЦК. Противоречия между тях имаше и в миналото, но винаги бяха съумявали да се овладеят. Изглежда, така беше и този път.

След като разседлаха конете и ги пуснаха да пасат, Т. Александров извади от раницата си провизии и предложи на спътниците си да хапнат. Предвид възрастта на генерала той настоя да направят по-дълга почивка, преди да поемат нагоре по стръмнината към Лопово. Завивайки се с пелерината, той не усети, че Вретенаров и Влахов се дръпнаха над него и свалиха предпазителите на предварително заредените си пушки. Пронизан от два куршума, Т. Александров издъхна на място. Единият от куриерите уби телохранителя Панзо Зафиров, който се опита безуспешна да зареди. Събуден от изстрелите, Ал. Протогеров скочи, но при вида на окървавените трупове припадна.

Три дни по-късно Т. Александров и П. Зафиров са погребани в общ гроб до параклиса „Св. Илия" над с. Сугарево. Не минаха много години и това място се превърна в пантеон на ВМРО. Скъпи кости бяха положени в земята на Пирин, редом до Т. Александров и П. Зафиров.

Уви, тяхната кръв заслужаваше да се пролее за дело, подостойно от братоубийството.

***

Освен представената версия за убийството на Тодор Александров съществуват още две. Едната от тях е свързана с признанието на ген. Иван Вълков пред Стоян Бояджиев по време на пребиваването им в концлагер Белене след 1944г., че убийството е организирано от Военния съюз.

Втората версия се свързва с нежеланието на Тодор Александров да подчини организацията и нейната дейност на Коминтерна.

И за трите версии има сериозни основания, но нито една от тях за сега е документално потвърдена.

ТОДОР АЛЕКСАНДРОВ
Дечо Добринов

ПАНТЕОН
НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВНОСТ И КУЛТУРА
под редакцията на проф.П.Петров

Предпечатна подготовка: Издателство "Знание" ООД - Стара Загора
Печат: ДФ "Литера принт" - Стара Загора
Художник: Петър Дончев
Коректор: Томка Блъскова
Формат 1/16 60x84
Първо издание
ISBN 954-621-013-7

Уважаеми читатели!
Очаквайте и търсете новите книги на:

ИЗДАТЕЛСТВО "ЗНАНИЕ" ООД

Новата серия от библиотеката "Пантеон на българската държавност и култура"

Хан Омортаг
Александър Стамболийски
Братя Миладинови
Ген. Атанас Христов
Дамян Груев
Никола Образописов

Орлин Загоров

БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ИДЕЯ

МАКЕДОНИЯ
ИСТОРИЯ
И
ПОЛИТИЧЕСКА СЪДБА